

TAKÁCS RÓBERT

A sajtónylvánosság szerkezete

A sok tekintetben szimbolikus 1968-as esztendő a magyarországi nyilvánosság és tömegkommunikáció szempontjából nem tekinthető kiemelkedő évnek. Viszont helytelen lenne csak egyetlen évről szólni, hiszen – túl azon, hogy itt egy hosszabb folyamatról van szó – 1968 és környezete mind a megelőző, mind az azt követő évekhez képest jelentős pezsgést hozott a hazai nyilvánosság történetében. A figyelemre méltó éppen az, hogy a nyilvánosság a lényegében változatlan szerkezet mellett fejlődött, így végig adott volt a visszarendeződés lehetősége és veszélye.

A nyilvánosság alakítói

Ha az olvasó ugyanannak az újságnak – akár magazinnak, akár politikai napilapnak – veszi a kezébe egy 1953-as és egy 1968. januári számát, szinte rá se ismer ugyanarra a kiadványra. Változott a stílus, a témák megközelítése, a hangnem, és mindez úgy, hogy maguk a nyilvánosság meghatározásában kulcsszerepet játszó intézmények vajmi keveset változtak 1956 után.

Az ellenőrzés és az irányítás három pólus között oszlott meg: a különböző pártszervek mellett szerepet kaptak kormányzati intézmények és társadalmi szervek is. Mindez – a pártszervek elsőbbsége mellett – összetett, kusza rendszert eredményezett, amelyben a legnagyobb szerepe mégiscsak az íratlan szabályoknak, a – sokban a szokásjogra, a szerkesztői rutinra, a szóbeliségre, a személyes kapcsolattartásra támaszkodó – kialakult gyakorlatnak volt.

A pártközpont részeként, az ideológiai KB-titkár irányításával működött az Agitációs és Propaganda Osztály, amely a nyilvánosság kérdéseiben illetékesnek számított. Ennek egyik alosztálya a sajtó ügyeivel foglalkozott. Fő funkciója az agitáció elveinek megfogalmazása, az ügyek

mindennapi menedzselése, a sajtóértékelés, az információáramlás biztosítása volt lefelé és felfelé. Ennek egyik sajátos – 1956 után rendszeresített – eszköze volt a főszerkesztői értekezletek megrendezése, a különböző típusú médiumok részére különböző témával és gyakorisággal. Itt öltöttek végleges formát az egyes lapokról szóló jelentések, a sajtó és nyilvánosság ügyeivel foglalkozó előterjesztések. Ide futottak be a szerkesztőségekben írt feljegyzések, jegyzőkönyvek, igazoló jelentések, kérelmek, szóbeli kérések, puhatolózások.

A területet érintő határozatok azonban már vagy az Agitációs és Propaganda Bizottság, vagy egyenesen a Politikai Bizottság ülésein születtek. A jogkörök nem voltak pontosan kijelölve: bármely ügy napirendre kerülhetett a legmagasabb szinten is – a papírelosztás kérdéseitől a nyomdai-technikai fejlesztésen át egyes lapok munkájának értékeléséig. Természetesen az átfogó jellegű határozatok, illetve stratégiai döntések is itt születtek. A határozatok azonban gyakran tájékoztatási mellékleteikkel is kötelezték a nyilvánosság szereplőit, mi több, önmagukban – tartalmuknál fogva – is utat mutattak arra nézve, milyen témák nyilvános tárgyalása kívánatos.

A pártirányítás nemcsak a központi szerveken keresztül történt. A megyei és a kerületi, sőt az üzemi pártszervek szintén felügyelték a hozzájuk tartozó kiadványokat; megyei szinten külön agitációs és propagandaosztályok is működtek. Ezen felül a szerkesztőségen belüli kontroll sajátos megkettőződését jelentette a szerkesztőségi pártszervezet jelenléte, hiszen a főszerkesztői poszt eleve bizalmi pozíció volt és politikai szűrőként funkcionált. Lényegi ellentmondás feszült az MSZMP-alapszervezet politikai feladatainak megfogalmazása és a főszerkesztő egyszemélyi felelősségének elve között, ám a gyakorlatban ez rendszerint úgy oldódott fel, hogy a főszerkesztő dominanciája érvényesült, vagy a pártszervezet titkára eleve tagja volt a lap szűkebb vezetésének; ezáltal formálisan a pártszervezet is részt vett a döntéshozatalban, míg maguk a szerkesztőségi pártszervezetek nehezen találták meg a helyüket a lap irányításában.

Kormányzati szinten a legfontosabb tényező a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala volt. Bár ez a szerv is létezett 1956 előtt – Nagy Imre állította fel 1954-ben –, a forradalom után a sajtó sikeres konszolidálásával az érdemi feladatok átkerültek a pártközpontba. Illetékességi körébe a hatvanas évek során főleg olyan adminisztratív ügyek tartoztak, mint a lapengedélyezéssel, papírellátással, „titokvédelemmel”, a nyomdai kapacitással vagy a tömegkommunikációs eszközöknél dolgozók alkalmazásával kapcsolatos kérdések. Emellett a hivatal komoly információgyűjtő és -elosztó tevékenységet végzett az állami szervek és a sajtó között.

A Tájékoztatási Hivatal mellett létezett egy ágazati érdekek mentén szerveződő, szétaprózott, eltérő méretű és különböző gyakorlatot kialakító minisztériumi sajtóosztály-struktúra. Kiemelkedő szerepet játszott a Külügyminisztérium Sajtófőosztálya, amely egyrészt a külképviseletek sajtóattaséin keresztül kapcsolatban állt más – elsősorban szocialista – országok sajtópolitikusaival és vezető újságíróival, másrészt zömmel hozzá tartoztak a magyarországi külföldi tudósítók, valamint a külföldre utazó magyar újságírók ügyei. Az egyéb minisztériumi sajtóosztályok viszonya a nyilvánosság szerveihez rendszerint konfliktusos volt, hiszen a felsőbb szinten támogatott sajtóbírálatok ebben a mezőben csaptak össze az intézményi-vállalati érdekekkel. E sajtóosztályokat szintén a Tájékoztatási Hivatal felügyelte és irányította. A kormányzati tényezők között említem a Magyar Távirati Irodát is, amely elsősorban a hírpiacon élvezett monopóliuma révén nagyon fontos, egyben viszonylag rejtett, információszűrő és -értelmező tevékenységet fejtett ki.

A harmadik pólust a társadalmi szervek jelentették. Először is az újságírókat tömörítő szakmai szervezet, a Magyar Újságírók Országos Szövetsége. Magyarországon hivatásos újságíró csak az lehetett, akinek volt MÚOSZ-igazolványa. Az 1956-ot követő tagrevízió e kör „megtisztítását” célozta. A Kádár-korszakban, miután az ELTE-n működő újságíró szak bezárásáról döntöttek, az újságíróképzés is a MÚOSZ hitbizománya lett. A MÚOSZ ezen felül szakosztályi munkát is végzett, tájékoztatókat szervezett, olykor javaslatokat dolgozott ki, sőt – mivel a néhány ezres újságírói gárdát egy szakszervezetbe terelték a nyomdászokkal, kiadókkal – érdekvédelmi, üdültetési feladatokat is magára vállalt. Felügyelete szintén a Tájékoztatási Hivatalra hárult.

A társadalmi szervezetek között találunk lapgazdákat is, amelyek egy vagy több, tevékenységi területüknek megfelelő profilú lap felügyeletét látták el. Így például a *Magyar Nemzet* a Hazafias Népfront, a *Népszava* a SZOT, a *Nők Lapja* a Nőtanács alá tartozott.

A sajtóhatározatokból kiolvasható nyilvánosságkép

Az MSZMP Politikai Bizottságának 1958-as sajtóhatározatában megfogalmazott elvek lényegében három évtizedre megszabták a nyilvánosság kereteit.¹

¹ Az MSZMP PB határozata a sajtó helyzetéről és feladatairól, 1958. január 21. In: Vass Henrik–SÁGVÁRI Ágnes (szerk.): *MSZMP határozatai és dokumentumai 1956–1962*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1964. 172–178.

a) A legfőbb elvárás a sajtó pártossága volt, miszerint a nyilvánosság elé kerülő állásfoglalásokban a marxizmus-leninizmus eszméit kell képviselni. Az újságíró ebben a tekintetben a párt katonája (a párton kívüli is), akinek semlegessége (politikai közömbössége) nem megengedhető. Utóbbit azonban jelentősen árnyalta Kádár János 1961-ben meghirdetett új jelszava („aki nincs ellenünk, velünk van”), valamint a hatvanas évektől érvényesülő politikamentes tendenciák is.

b) A sajtó elsődleges feladata a tudatformálás, a nevelés, a meggyőzés és a közvélemény mozgósítása volt. A „hírközlés”, „tájékoztatás” kifejezések csak elvétve fordultak elő az 1958-as és az 1959-es sajtóhatározatban,² s ezek az utalások is inkább negatívak, így például elítélik a szenzációhajhászást.

c) A téma a „párthatározatokban hever”, azaz a párt fenntartotta az igényt és a jogot az aktuális témák, sőt a megközelítésmódok meghatározására.

d) A határozat megerősítette a tömegkommunikáció ellenőrző-bíráló funkcióját – ám a konstruktív bírálat elve mentén. Ez azt jelentette, hogy bár a sajtó joga és kötelessége nyilvános bírálatot gyakorolni, de azt meghatározott keretek között, „rendszerbarát” módon tegye. A határokat sohasem tisztázva ez azt jelentette, hogy a cikkek a párt politikájának védelmében íródjanak, az annak megvalósulását gátló jelenségek ellen emeljenek szót.

e) A határozat hangsúlyozta a rétegapagitáció igényét, tehát a hatalom azt várta a különböző lapoktól, hogy eltérő olvasóközönséget szólítsanak meg. A világosan megkülönböztethető lapprofilok egyben az ötvenes évek gyakorlatából kisértő uniformizmus elleni, sokszor szélmalomharczerű küzdelem részét képezték.

f) Végül hasonló irányba mutatott a szórakoztatás elvének kimondása is. Eszerint a tömegkommunikációban a politikus tartalom mellett törekedni kell a színességre, olvasmányosságra, érdekességre és közérthetőségre is.

A Politikai Bizottság 1965 júniusában áttekintette az ötvenes évek vége óta eltelt időszak folyamatait, és újabb alapelvekkel egészítette ki a nyilvánosság feltételrendszerét.³

g) Leszögezte azt az elvet, hogy a közvéleményt mindenről tájékoztatni kell. Ebben az elhatározásában a pártvezetést csak részben motiválta a nyugodt belpolitikai légkör, a további nyitás, illetve a reformok előkészí-

² Az MSZMP PB határozata a sajtóról, 1959. február 13. Uo. 308–314.

³ Az MSZMP PB határozata a tájékoztatás megjavításáról, 1965. június 8. In: CSEH Gergő Bendegúz–KRAHULCSÁN Zsolt–MÜLLER Rudolf–PÓR Edit (szerk.): *Zárt, bizalmas, számozott II. Irodalom, sajtó- és tájékoztatáspolitikai, 1962–1979. (Dokumentumok.)* Osiris, Budapest, 2004. 343–348.

tése. A fő megfontolás az volt, hogy mivel a tájékoztatási monopólium nem valósítható meg, jobb a nyilvánosság elé tárni a kényesebb kérdéseket és eseményeket is, semmint esetenként megpróbálni elzárni a nyilvánosság csatornáit.

h) A „mindenről tájékoztatni kell” elvét az egészítette ki, hogy a pártvezetés fenntartja magának a jogot a kontextus meghatározására és a kommentálásra.

Összességében az 1965-ös határozat, bár a károk minimalizálásának szándékával született, jelentős hivatkozási alapot nyújtott a nyilvánosság szélesítésében érdekelt szereplőknek. Már azon szűk körnek, amelyben ismertté vált, hiszen a PB határozatai nem voltak nyilvánosak, a sajtóban még röviden sem lehetett tájékoztatást adni róluk.

Ez a határozat – és 1968-as áttekintése⁴ – egyben a hatalom nyilvánosságképének módosulását is mutatta. A két korábban említett PB-határozat már nevében is a sajtóról szólt, és nem lépett túl az írott és elektronikus média körén. Mindkét dokumentum a tájékoztatásról szólt, és a nyilvánosság három, jól elkülöníthető körét más-más fejezetben tárgyalta. Így a tömegkommunikáción kívül szólt a párttagság informálásáról, illetve a közönség szóbeli tájékoztatásáról is. A nyilvánosság e három területére eltérő szabályok vonatkoztak. Míg a párttagság esetén az előzetes felkészítés a döntések jobb megértését és elfogadtatását – valamint a párttagok tekintélyének megőrzését – szolgálta, addig a közönség szóbeli tájékoztatására megrendezett nyílt pártnapok lehetőséget teremtettek olyan információk közlésére, amelyek a médiában nem jelentek meg. Ehhez negyedik, belső körként hozzátehetjük a párt- és állami vezetés tájékoztatására szolgáló kiadványok és jelentések rendszerét, amelynek ésszerűsítéséről a PB ugyancsak 1968-ban, a tájékoztatás megjavításával egy napon, külön napirendi pontban tárgyalt.⁵

A hatvanas évek sajtódinamikája. Bővülés és professzionalizáció

Amennyiben a tömegkommunikáció folyamatait a statisztikai adatokból szeretnénk rekonstruálni, a hatvanas évek legnyilvánvalóbb jellemzője a bővülés. Az adatsorból jól kivehető, hogy az 1956 utáni átmeneti

⁴ Az MSZMP KB PB állásfoglalása a tájékoztatás megjavításáról szóló 1965. június 8-i határozat végrehajtásának helyzetéről. In: Vass Henrik (szerk.): *MSZMP határozatai és dokumentumai, 1967–1970*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1974. 244–250.

⁵ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1968. november 12-i üléséről. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) M-KS 288. f. 5. cs. 476. ő. e.

visszaesést követően jelentősen nőtt az időszaki kiadványok száma, sőt ezen belül az 1960-as évtized második felében új napilapok engedélyezésére is sor került. 1960 és 1968 között egyharmadával (33,2%) nőtt a megjelent lapok száma. Eközben a példányszámok is növekedtek, meghozzá a kiadványok számát meghaladó mértékben, 45,8%-kal. Ezen belül a napilapok példányszáma némileg nagyobb ütemben – 47,8%-kal – nőtt. A hatvanas években a napilapoknak az összes sajtóterméken belüli aránya viszonylag állandó, kétharmad körüli maradt. (Lásd az 1. táblázatot.)⁶

1. táblázat. A hazai időszaki kiadványok száma és példányszáma (1950–1975)

Év	Címek száma		Példányszám (m)	
	Összes lap	Napilap	Összes	Napilap
1950	334	24	475	291
1955	632	22	581	389
1960	590	24	705	472
1965	696	25	874	596
1966	690	25	919	629
1967	752	26	992	667
1968	786	27	1028	698
1969	840	29	1068	713
1970	859	29	1101	731
1975	896	29	1249	818

Terjedtek a népszerű, szórakoztató tartalmú kiadványok is. A *Népszabadság* – és a rádióújság – után a legnagyobb példányszámú lap a hatvanas évek második felében hetente több mint 500 000 példányban megjelenő *Ludas Matyi* volt. A harmadik helyen a *Nők Lapja* állt 450 000 példánnyal. Az országos napilapok közül csak a *Népszavát* nyomták több mint 200 000 példányban, míg a hetilapok közül a *Szabad Föld*, az *Ország-Világ* és a *Magyar Ifjúság* is e határ felett járt.⁷ Bár az első helyen – példányszám és címek szerint is – a politikai tartalmú kiadványok álltak,

⁶ Az adatok a *Magyar Statisztikai Évkönyv* vonatkozó köteteiből valók.

⁷ Vö. MURÁNYI Gábor: A magyar sajtó története 1948-tól 1988-ig. In: KÓKAY György–BUZINKAY Géza–MURÁNYI Gábor: *A magyar sajtó története*. MÚOSZ, Bálint György Újságíró Iskola, Budapest, é. n. 216–217.

az első négybe mind a sport és szórakozás témájú, mind a humoros lapok bekerültek. (Lásd a 2. táblázatot.)

2. táblázat. A legnagyobb példányszámú lapok tárgykör szerint (1968)

Tárgykör	Lapok száma	Éves példányszám (e)
Politika	80	728 123
Sport, szórakozás	29	93 320
Általános	61	75 903
Humoros	3	37 772

Egy 1968-ban, főleg vezetők és értelmiségiek körében végzett belső felmérés szerint a gazdasági és politikai elit elsősorban a *Népszabadság*ot járatta, de ötödük legalább két napilapot (e másik leggyakrabban a megyei újság lehetett) olvasott. A nyomtatott sajtóban a fő tájékoztási forrást azonban elsősorban a minőségi elemzéseket nyújtó hetilapok jelentették, így a bel- és külpolitikában első helyen a *Magyarország*, gazdasági téren a *Figyelő*. Némileg meglepő módon ez a réteg a belpolitikai és gazdasági tájékoztatást jóval kedvezőbben ítélte meg, mint a külpolitikait. (Lásd a 3. táblázatot.)⁸ A megkérdezettek valószínűleg többet vártak a külpolitikai újságírástól, érzékenyebbek voltak az esetleges hézagokra (gondoljunk csak az 1968-as eseményekre nyugaton vagy Prágában). A szocialista országokkal kapcsolatos tájékoztatás visszásságai is a kérdésre adott válaszokban jelentkezhetnek, továbbá az általános kritikát is bátrabban lehetett e területtel szemben megfogalmazni.

3. táblázat. Az MSZMP APO felmérése arról, mennyire elégedettek a középvezetők a tájékoztatással (1968, %)

	Külpolitika	Belpolitika	Gazdaság	Saját terület
Jó	20,5	52,8	44,8	40
Kielégítő	57,7	38,9	37	37,2
Nem kielégítő	21,1	7,5	13,9	18,1

⁸ Tájékoztató a mozgalmi és gazdasági középvezetők politikai tájékozottságával kapcsolatos felmérés eredményeiről. MOL M-KS 288. f. 22/1968. cs. 17. ó. e.

A hatvanas évek közepén érvényesülő másik karakterisztikus jelenség az újságírás „professzionalizálódása” volt. A kormányzat 1964-ben szükségesnek látta, hogy újrászabályozzák a sajtóban dolgozók működési feltételeit. A Tájékoztatói Hivatalban elkészítették a megfelelő tervezetet, s abban a bérezésen túl foglalkoztak az újságírók kötelező minősítésével is. Az előkészítők arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a jövőben a tömegkommunikációs eszközökhöz csak felsőfokú végzettségűek kerülhessenek, illetve a pályán lévők bizonyos türelmi időt kapjanak a megfelelő diplomák megszerzésére. A végül is 1967-ben kiadott utasítás részletesen szabályozta a gyakornokok alkalmazásának feltételeit. Meghatározta, hogy mely orgánumok hány kezdő újságírót foglalkoztathatnak, illetve előírta számukra a MÚOSZ újságírókurzusának látogatását is. A szakmai tárgyakból tett vizsgák alól a diplomások sem mentesülhettek. A jogszabály egyben kísérletet tett az újságírói hivatáshoz immár elengedhetetlennek tartott idegennyelv-tudás ösztönzésére és elismerésére: bár nyelvpótlékot nem lehetett fizetni, a nyelvtudás az alapbér megállapításánál mérlegelendő szempont volt, illetve a külföldi kiküldetések feltétele lett.⁹

1969-ben működni kezdett a MÚOSZ Felvételi és Minősítő Bizottsága; ez döntötte el, hogy a gyakornokok megkezdhetik-e kötelező újságíró-iskolai tanulmányaikat, illetve újságírói státusba kerülhetnek-e. Az első két évben a bizottság a jelöltek 5, illetve 6%-át tanácsolta el végleg az újságíró pályától, további 12–13%-ukat pedig felkészületlennek találta – azaz még tanulniuk kellett. Vagyis a jelöltek negyötöde ájtutott a szűrőn, ám az alkalmasnak ítélték negyede továbbra is a jogszabályi kiskapukon jutott be „kivételes elbírálással”, mivel csak érettségije volt.¹⁰

4. táblázat. Az újságírók iskolai végzettsége (1958, 1966, 1972)

Végzettség	1958	1966	1972
8 általános	11,38	15,61	3,09
Érettségi	52,74	45,94	40,92
Felsőfokú	35,87	38,44	55,99

⁹ MOL XIX-A-24b, 25. d. – A szabályozás végül a Művelődési Minisztérium és a Tájékoztatói Hivatal 129/1967. MüM. számú együttes utasításaként jelent meg.

¹⁰ Tájékoztató az APB részére az újságíró utánpótlás problémáival kapcsolatos 1969-es titkársági határozat végrehajtásáról. MOL XIX-A-24b, 58. d.

Ami a zsurnaliszták iskolai végzettségét illeti, az 1950-es évek végi, az újságírógárda nagyarányú „lecserélése” nyomán előállt helyzethez képest a hatvanas évek közepéig csak nagyon lassú volt a javulás. A hatvanas évek második felétől azonban komoly változások történtek: 1972-re az érettségivel nem rendelkezők száma minimálisra zsugorodott – az üzemi lapoknál dolgozók mintegy 5%-a, a napi- és hetilapok, az MTI és az MRT munkatársai közül összesen 14-en dolgoztak érettségi nélkül. Eközben felsőfokú végzettségű volt az újságírónak több mint a fele. (*Lásd a 4. táblázatot.*) A sajtóirányítás nagy súlyt helyezett arra, hogy a 40 év alatti újságírók pótolják hiányosságaikat.¹¹ Ehhez hozzátehetjük, hogy a marxista–leninista esti egyetemnek, amely felsőfokú végzettséget adott, diplomapótló funkciója is volt.¹²

Kezdeményezések a sajtónyilvánosság terén 1968-ban

A hatvanas évek második felében több olyan kezdeményezés is történt, amelynek a célja a nyilvánosság bővítése, illetve újraszabályozása volt.

A napilapstruktúra átalakítása

Az egyik nagy „projekt” a hazai sajtó átformálásában a napilapstruktúra bővítése volt. 1968-ig három országos politikai napilap létezett: a *Népszabadság*, a *Népszava* és a *Magyar Nemzet*. Negyedikként a fővárosi *Esti Hírlap*ot lehet még említeni. A hatvanas évek második felében felmerült, hogy az adott szerkezet túlságosan beszűkíti a napilapok, különösen a *Népszabadság* mozgásterét. Hiszen ami a sajtóban megjelent, azt mindenki hivatalos (párt)álláspontnak tekintette – itthon és külföldön egyaránt. Ez a szocialista országokkal kapcsolatban merült fel legelősebben; például a *Magyar Ifjúság* napilappá alakításának esetleges hasznáról Kádár János így fogalmazott: „Ez az a lap, amelyik a pekingi dolgokba hamarabb beleszólhat, mint a párt hivatalos lapja.” Az ifjúsági napilapból végül semmi nem lett, de a másik javaslat, egy félhivatalos

¹¹ A Tájékoztatási Hivatal 1973. november 15-i jelentése az újságíró káder- és személyzeti helyzetről. MOL XIX-A-24b, 71. d.; Az Agitációs és Propaganda Osztály jelentése az APB számára az újságíró káderhelyzetről, 1966. MOL XIX-A-24b, 31. d.; Az 1958. évi újságíró káderkimutatás. Uo.

¹² 1968-ban köztes arányszámot kapunk: a felsőfokú végzettségűek az újságírók 46%-át adták, míg a középfokú végzettséget a munkatársak 5%-a nem szerezte meg. Lásd ANGELUSZ Róbert–BÉKES Ferenc–NAGY Márta–TIMÁR János: *Az újságíró társadalom helyzete 1981-ben*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 1981. 27–36.

kormánylap létrehozása, erős külpolitikai-diplomáciai profillal, megvalósult. A *Magyar Hírlap* legfőbb feladata az lett, hogy a többi napilapot mentesítse a diplomáciai „kötelmek” és protokollfeladatok alól; célközönségének a párt- és állami tisztségviselőket jelölték meg.¹³ Az új napilap 1968 májusában 100 000 körüli példányszámban jelent meg, ám ez az év végére a felére csökkent, és a következő években is 50 000 körül mozgott. A mintegy 20 000 előfizető mellett meglehetősen magas, egyes hónapokban a 30 százalékot is meghaladó remittendája volt.¹⁴ A gazdasági reform következtében megjelent a színen az első gazdasági napilap is, az 1969-ben induló *Világgazdaság*, amely a vállalatok vezetőit és a kormányzatban dolgozókat kívánta eligazítani az új gazdasági mechanizmus viszonyai között. A szerkesztőség, a hazai lapok közül egyedülként, közvetlenül megkapta a nagy nyugati hírügynökségek anyagait.¹⁵

A sajtóirányítás rendjének, szabályozásának átalakítása

A Politikai Bizottság 1967 januárjában tárgyalta a KB apparátus osztályainak feladatairól és szervezeti felépítéséről. Megerősítette azt az elvet, hogy az Agitációs és Propaganda Osztály az elvi, politikai irányítás, illetve az elemző-értékelő munka színtere legyen. Ennek érdekében növelni kívánta az operatív szervezőmunkában egyrészt az állami-társadalmi szervek, másrészt az alsóbb pártszervek szerepét. Egyidejűleg fokozott mértékben be akarta vonni a Tájékoztatási Hivatalt a sajtó mindennapi irányításába.¹⁶

Döntés végül is két évvel később született. A Tájékoztatási Hivatalt az 1039/1969. Korm. sz. határozat országos hatáskörű szervvé nyilvánította. Megerősítette a hivatal központi szerepét a kormányzati kommunikáció szervezésében, felügyeleti jogkörét az MTI, a rádió és a televízió, a MÚOSZ, a Lapkiadó Vállalat felett, ám hatásköre kiterjedt – bár a jogszabály nem említette – a *Magyar Hírlapra* és a többi, nem közvetlenül a KB alá tartozó kiadványra is. A pártirányítás szerve mindemellett hangsúlyozottan az APO maradt.¹⁷ A Tájékoztatási Hivatal reformját főképp diplomáciai-legitimációs célokkal magyarázták. Az állami szer-

¹³ A Politikai Bizottság két ízben tárgyalta az új napilapok indítását: 1967. február 7-én (MOL M-KS 288. f. 5. cs. 416. ő. e.), illetve 1967. október 24-én (MOL M-KS 288. f. 5. cs. 438. ő. e.)

¹⁴ Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1971. március 16-i üléséről. Jelentés a Magyar Hírlap munkájáról. MOL M-KS 288. f. 41. cs. 155. ő. e.

¹⁵ VINCE Máttyás: Hogyan született a HVG? *Beszélő*, 1998/11. Forrás: <http://beszelo.c3.hu/98/11/14vince.htm> (2008. május 21.)

¹⁶ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1967. január 10-i üléséről. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 414. ő. e.

¹⁷ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1969. március 24-i üléséről. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 486. ő. e.

vezetrendszer megerősítése kifelé is és befelé is a jogállamiság látszatát erősítette. Magyarország bővülő nemzetközi kapcsolatait tekintve ez nem volt elhanyagolható. Másfelől a kormányzat intenzívebb tevékenysége az állami tájékoztatási gépezet (állami szereplők sajtótájékoztatói, állami szervek határozatainak publikálása, nemzetközi érintkezések sajtóterveinek kidolgozása, beszédírás stb.) megerősítését szükségessé is tette.¹⁸ A TH 37 fős létszámát 50-re emelték, de jellemző, hogy a legnépesebb osztály továbbra is a Kádár Jánosné vezette gárda maradt, amely a külföldről érkező kiadványok engedélyezésével foglalkozott.

Nem ment ilyen simán a sajtótörvény megalkotása. Ez 1957-ben is felmerült, ám akkor végül kormányhatározattal (26/1959. Korm. sz. rendelet) szabályozták – főleg a sajtóigazgatás kérdéseit. A hatvanas évek nyugodt légköre lehetővé tette, hogy (nem kis részben az újságírók nyomására) a kérdés újra napirendre kerüljön; mint megfogalmazták, az új gazdasági mechanizmus bevezetése, „a reformok megvalósulása objektív törvényszerűséggel vonzza maga után a politikai-jogi mechanizmusnak mint a felépítmény fontos elemeinek megfelelő mértékű változásait is”.¹⁹

Előkerültek a MÚOSZ 1957-es és 1965-ös tervezetei, és a sajtóirányítás sem zárkózott el a törvényi szabályozás, a különböző szintű jogszabályokban rögzített elvek kodifikálásától. A Politikai Bizottság 1968-as állásfoglalása ki is mondta, hogy az egységes sajtótörvény kiadása időszzerű.²⁰

A tervezet végül 1970 januárjában került az Agitációs és Propaganda Bizottság elé, amely úgy határozott, hogy a Tájékoztatási Hivatal elnökére és az igazságügyi miniszterre bízta az alapelvek átdolgozását. Az újratárgyalásra azonban már nem került sor, sőt a következő évtől ellenkező tendenciák kezdtek érvényesülni. Végül sajtótörvény csak jó másfél évtizeddel később, 1985-ben született meg.

Nagyobb mozgástér. Igények és korlátok

Az újságírói törekvések legsarkosabb képviselőit a biztos párháttérű *Népszabadság* szerkesztőbizottsága vállalkozott. 1965 őszén az Agitációs és Propaganda Bizottság elé vitt javaslataiban arra kért felhatalma-

¹⁸ Pör Edit: A Kádár-rendszer sajtópolitikája 1963–1979. In: *Zárt, bizalmas, számozott II.* 280.

¹⁹ Feljegyzés a Tájékoztatási Hivatal részére a tájékoztatásról szóló jogszabály-tervezet előkészítéséről. MOL M-KS 288. f. 22/1967. cs. 15. ő. e.

²⁰ Az MSZMP KB PB állásfoglalása a tájékoztatás megjavításáról szóló 1965. június 8-i határozat végrehajtásának helyzetéről. In: *MSZMP határozatai és dokumentumai 1967–1970.* 244–250.

zást, hogy – a tájékoztatási határozat szellemében – túlléphessen azon a gyakorlaton, amely „az érvényben lévő elvek és a jelenlegi gyakorlat közötti eltérés bírálata” alapult. Elképzelései szerint a sajtó az addig „tabuként kezelt”, de a közvéleményt és a párttagságot foglalkoztató kérdéseknek elébe menne, és szóvá tenné azokat az ügyeket, amelyek – a szerkesztőség véleménye szerint – változtatást igényelnek.

A *Népszabadság* irányítói a javaslatba számos biztonsági féket építettek. A változtatás melletti legfőbb érvük az volt, hogy 1945 és 1956 óta impozáns társadalmi fejlődés történt, és erre joggal hivatkozhat a sajtó. Ezen felül észben tartották a kétfrontos harc szükségességét, és külön kiemelték, hogy a vitával semmiképpen sem az adott kérdés konkrét lezárása, eldöntése a szerkesztőség célja; egyben megígérték, hogy gondosan ügyelnek arra, hogy a nyilvános vita ne torkolljon anarchiába, hanem ellenkezőleg: a megoldás keresését szolgálja, és felkészítse a közvéleményt a pártszervek döntéseire. Ez a javaslat azt mutatja, hogy az 1965-ös tájékoztatási határozat a sajtóban dolgozóknak komoly muníciót adott, hogy megfogalmazhassák igényeiket, elvárásaikat a pártvezetéssel, sajtóirányítással szemben. Nélküle aligha hivatkozhattak volna a „homogén társadalom kialakulása által megnyíló lehetőségekre”, és nem írhatták volna le a következőt: „Jelenleg ellentét van a hangoztatott érveink és a demokrácia tényleges gyakorlata között.”²¹

A *Népszabadság* vezetése két évvel később megerősítést szeretett volna kapni a Politikai Bizottságtól. A kulcsszó az önállóság volt, az érvek pedig részben ismétlődtek: nagyobb hatékonyság a közvélemény meggyőzésében, felkészítésében; a párttagok felvértezése érvekkel; a kommunikációs zavarok, híresztelések hatásának mérséklése a gyorsabb reagálás által. Egyik központi érv, hogy még demokratikusabbá kell tenni a társadalom működését, növelni az abba vetett állampolgári bizalmat: „Látni kell: ha teret engedünk a javaslatnak, időnként korrekcióra lesz szükség, néha hosszabb vitákra, de ez hamarosan megszokottá válna. Az olvasó előtt tiszta lenne, látná, hogyan alakulnak ki a döntések.”²²

Bár az előzetes viták elvét az 1965-ös határozat kimondta, és a Politikai Bizottságban is akadt pártolója (leghatározottabban Kállai Gyula), a pártvezetés egyértelműen arra az álláspontra helyezkedett: nincsenek meg a politikai feltételek ahhoz, hogy a lapok egy ilyen jellegű „bian-

²¹ A Népszabadság Szerkesztő Bizottságának javaslatai. MOL M-KS 288. f. 41. cs. 48. ő. e.

²² Jelentés a Népszabadság munkájáról. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1967. február 7-i üléséről. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 416. ő. e.

kó” felhatalmazást kapjanak, s el nem döntött kérdésekben állást is foglaljanak. Kádár János azzal hűtötte le a *Népszabadság* vezető munkatársainak kedélyét, hogy a Központi Bizottság lapját „a tömegek is úgy olvassák, hogy a párt hivatalos álláspontja van benne. Ezt a szabadságtörekvéseknél is vegyék figyelembe.” Az ellenállás legfőbb oka az lehetett, hogy a szabadabb mérlegelés a látszólagos pártegység repedéseit látványosan megmutathatta volna – ráadásul egy olyan fontos belpolitikai reformszakaszban, mint az új gazdasági mechanizmus bevezetése. A nagyobb vitaszabadság azzal is járhatott volna, hogy a Központi Bizottság különböző osztályai még inkább „a maguk pecsenyéjét is sütögetik a rovatokon keresztül”.²³

Egy másik, 1968-ban is felszínre kerülő gócpontra a hazai nyilvánosságnak az volt, hogyan tájékoztassanak a szocialista országokról. Ezek életének bemutatása több okból is problematikus lehetett. Egyrészt ha nálunk ösztönzik a belpolitikai bírálatot, egészen más lesz a kép a hazai ügyekről és egészen más a szomszédos országokról, ami hitelességi problémákat okoz. Hasonló eredménnyel járhat az utazások révén megszorodó személyes tapasztalatok és a nyilvánosság által közvetített kép ellentmondása. Szintén politikai problémaként jelentkezett, hogy a nyugati tudósítások sokkal színesebb, érdekesebb – sőt olykor vonzóbb – képet festettek, mint a szocialista országokról szóló írások. Ezen felül a közönség egy – főleg véleményformáló erejét tekintve jelentős – csoportjának információs igénye kielégítetlen maradt, többek között olyan kérdésekben, mint a szovjet–kínai viszony vagy a kommunista pártok közti ellentétek alakulása. (Jellemző módon az említett 1968-as PB-állásfoglalás a szocialista országokkal kapcsolatban nem a „tájékoztatás”, hanem továbbra is a „propaganda” kifejezést használta.)

Az igazi ellentmondást az okozta, hogy a szocialista országok közötti hallgatólagos megállapodás szerint a sajtó nem léphette túl az adott országban megszokott kereteket. Így az Agitációs és Propaganda Bizottság nem is vállalkozhatott másra, mint hogy instruálja a szerkesztősegeket: nagyon körültekintően – a testvérpártok érzékenységet tiszteletben tartva –, mégis bátrabban töltsék ki a rendelkezésre álló kereteket. Ehhez a tervszerűséget, a kétoldalú kapcsolatok és a személyes tapasztalatok bővítését, valamint a szocialista sajtóban megjelenő cikkek átvételét tudták ajánlani. Az Agitációs és Propaganda Bizottság két évvel későbbi határozata is csak annyival mondott ennél többet, hogy egyrészt differenciáltan kezelte a problematikus és problémamentes part-

²³ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1967. február 7-i üléséről. MOL M-KS 288. f. 5. cs. 416. 6. e.

nereket, másrészt itt is a szóbeli tájékoztatással vélte orvosolhatónak az információs deficitet.²⁴

Igazodás a változó gazdasági feltételrendszerhez

1968, mint az új gazdasági mechanizmus bevezetésének éve, a lapkiadás-tól komoly felkészülést igényelt: mivel itt is gazdasági tevékenységről volt szó, a gazdasági szabályozórendszer változása közvetlenül érintette a lapok gazdálkodását.

A hetven, lapkiadással is foglalkozó kiadót négy nagy lapkiadó-vállalatba (Hírlapkiadó Vállalat, Lapkiadó Vállalat, Ifjúsági Lapkiadó Vállalat, Népszava Kiadó) vonták össze még a hatvanas évek első felében. Ez elősegítette a politikai ellenőrzést, de egyben könnyebbé tette az átállást is az új gazdasági mechanizmusra. A kiadóvállalatok egységes irányítását végző Lapkiadói Tanács működése lényegében arra szorítkozott, hogy kidolgozta az új feltételeknek megfelelő elveket. Az egyes albizottságok kimunkálták a vállalati működési elveket, valamint a dolgozók bérezésének és premizálásának rendszerét; szabályozták a lapkiadók és a partnervállalatok (Magyar Posta, nyomdák, Magyar Hirdető) kapcsolatait, azaz a terjesztés, a nyomtatás és a hirdetés mikéntjét az új viszonyok között.²⁵

Az egyik leginkább neuralgikus kérdés a lapkiadás nyereségessége volt. Nem vitás, a kiadói tevékenységtől nyereséget vártak. A hatvanas évek közepén végzett felmérés szerint a lapkiadásból közel 100 millió forint haszon keletkezett, igaz, ez meglehetősen egyenlőtlenül oszlott meg: 117 lap 207,5 millió forint pluszt, 524 kiadvány 111 millió mínuszt termelt (a nyereségbe beleszámították a közületi előfizetésekből és az állami vállalatok hirdetéseiből származó bevételeket is).²⁶ Ezen kívül a terjesztésért felelős Magyar Posta is majdnem 100 milliós dotációt kapott a Pénzügyminisztériumtól, mégis mintegy 20 milliós veszteséget könyvelt el e tevékenységéből. A mechanizmus reformjával pedig a terjesztési tarifák mellett a nyomdai és papírköltségek emelkedése is veszteségességgel fenyegetett. A bevételeket pedig csakis lapáremelésekkel lehetett növelni.

²⁴ Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1967. március 14-i üléséről. MOL M-KS 288. f. 41. cs. 70. ő. e.; Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1969. június 30-i üléséről. MOL M-KS 288. f. 41. cs. 118. ő. e.

²⁵ Az Agitációs és Propaganda Osztály 1969. március 6-i jelentése az APB részére a lapkiadás helyzetéről. MOL M-KS 288. f. 43. cs. 118. ő. e.

²⁶ A Tájékoztatási Hivatal 1966. október 29-i jelentése az időszaki sajtókiadványok területén tett takarékossági intézkedések eredményeiről és a további feladatokról. MOL M-KS 288. f. 41. cs. 118. ő. e.

Az Országos Anyag- és Árhivatal javaslata szerint mintegy 200 milliós pluszbevételt kellett előteremteni – főleg a keresettebb lapok árának jelentősebb, míg a napilapok árának 20 filléres emelésével. A lapok árhatóságaként működő Tájékoztatási Hivatal feladata lett, hogy a javaslatok alapján megállapítsa a napilapok rögzített, a politikai és kulturális lapok maximált árát, illetve meghatározza a szabadárassá teendő, „szűkebb rétegeket érdeklő” kiadványok körét. Vagyis a „kulturális termelésben” az új gazdasági mechanizmus viszonyai között is érvényesült a politikai árképzés.²⁷

Összegzés helyett – a politikai nyilvánosság szervezete 1968-ban

Mint láttuk, voltak bizonyos változtatási törekvések, illetve a hazai nyilvánosságban 1968 táján mindennapos volt a „falak” tapogatása; mégsem történt nagy áttörés. Egyesek ezt a gazdasági reformok tova gyűrűző hatásától várták, pedig az új gazdasági reform éppen a „kísérletezések” ellen hatott.

A nyilvánosság alapszerkezete vajmi keveset változott a hatvanas évek végén, sőt látványos változás a korszak bő három évtizede alatt sem történt; a nyilvánosság gyakorlata mégis merőben más volt az ötvenes, mint a nyolcvanas évek végén. A helyzet leírására a „korlátozott nyilvánosság” vagy a „félnyilvánosság” kifejezés alkalmas, azaz hogy bizonyos kérdések megvitatása nem volt lehetséges, illetve a diskurzusban való részvétel feltétele az alku (a kimondatlan szabályok) elfogadása volt.²⁸ Az újságíró Fodor Gábor elmélete a fentiekkel párhuzamba állítható. Nála a nyilvánosság működésének alapfeltétele a vitathatóság. Van azonban az értékeknek egy olyan általánosan elfogadott halmaza, az úgynevezett primer értékek, amelyek körül nincsenek, nem lehetnek ellentmondások. A szekunder értékek mentén viszont nyilvános viták szerveződhetnek, ez a „tabukon” kívül eső értékek megmértetésének színtere. Sőt, az egyes lapok is a felvállalt szekunder értékek mentén alakíthatják ki saját arcukat, és ezekről szólhatnak eltérő hangon és tartalommal a községhez.²⁹

²⁷ Az Országos Anyag- és Árhivatal előterjesztése a Gazdasági Bizottsághoz a kulturális szolgáltatások árréformjáról. MOL XIX-A-24b, 31. doboz.

²⁸ ANGELUSZ Róbert: A rejtőzködéstől a megnyilatkozásig. In: SOMLAI Péter (szerk.): *Értékrendek és társadalmi kulturális változások*. ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet, Budapest, 1992. 83.

²⁹ FODOR Gábor: *Nyilvánosság, közvélemény, tömegkommunikáció*. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet, Budapest, 1976. 81–86.

1968 leírására kevésbé tűnik megfelelőnek egyik oldalról a bürokratikus-reprezentatív, illetve a szimulált nyilvánosság modellje,³⁰ míg másik oldalról a hivatalos, második és harmadik/köztes nyilvánosság³¹ sémája. Előbbiek egy-egy korábbi időszakra vonatkoztathatók nagyobb hűséggel. Az, hogy kétirányú diskurzus helyett a nyilvánosság beszűkült, azaz a hatalom önreprezentációja és a felülről lefelé irányuló információáramlás érvényesült, inkább csak 1953 előtt működött „tiszta” formájában. Bár a hatalom továbbra is nagy jelentőséget tulajdonított a nyilvánosság csatornáit megkerülve szerzett információknak (a hangulatjelentéseknek, az ügynöki jelentéseknek, a levelezési rovatok összefoglalóinak), a hatvanas évek végén már a sajtónyilvánosság is részt vett a hatalomnak szóló üzenetek továbbításában, sőt létrehozásában. A szimulált nyilvánosság, a politizáló közvélemény eljátszása szintén túlzás 1968 leírására. A nyilvánosság hármasság tagolása pedig 1968-at illetően még korai, hiszen a második nyilvánosságot jelentő szamizdat irodalom csak egy évtizeddel később jelenik meg hazánkban. Ám az is kétséges, hogy az aczéli „három T” túrt kategóriáját leképező köztes vagy harmadik nyilvánosság külön besorolást érdemel-e, hiszen aligha határozható meg az idetartozó lapok köre. Problémássá sosem kiadványok, hanem a bennük megjelenő cikkek, írások – illetve gyakran azok bizonyos megfogalmazásai – váltak, nemegyszer a környezet függvényében, míg a kifogásolt tartalmak is sűrűn váltakoztak, a háttérben pedig gyakran egyéni, vállalati és csoportérdekek húzódtak meg.

1968 nyilvánossága azonban mindenképpen megfelelt a körkörösség modelljének. A Politikai Bizottság határozata erősítette meg a rétegzett üzenetek fontosságát – elismerve, hogy a közönség információs igénye nem egységes. A hazai lapstruktúra ehhez alkalmazkodott: különbség volt az egyes napilapok között, a napilapok és a hetilapok között, a kis és nagy példányszámú újságok, kis és nagy hallgatottságú műsorok között. A párt ezen felül különbséget tett a párttagság, a szóbeli és a sajtóbeli nyilvánosság között, és ezen felül létezett a szűk vezetői kör bizalmas informálásának rendszere is.

³⁰ Előbbiről lásd LÁZÁR Guy: A szocialista nyilvánosság történetének alapvonalai. *Kritika*, 1988/10. 19–22. Utóbbiról KALMÁR Melinda: *Ennivaló és hozomány: a kora kádárizmus ideológiája*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1998. 74.

³¹ BAJOMI-LÁZÁR Péter: *A magyarországi médiaháború*. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2001; NÉMETH György: *A Mozgó Világ története 1971–1983*. Palatinus Kiadó, Budapest, 2002. 13.